

הערות ותגובות

מאיר לאור

היכן מקומה של בית דלי?

א. הצבת השאלה

במסכת יבמות מובאת משנה:

אמר רבי עקיבא: כשירדתי לנהרדעא לעבר השנה, מצאתי נחמיה איש בית דלי. אמר לי: שמעתי שאין משיאין את האשה בארץ ישראל על פי עד אחד אלא יהודה בן בבא. ונומיתי לו: כן הדברים. אמר לי: אמור להם משמי – אתם יודעים שהמדינה משובשת בגייסות, מקובלני מרבן גמליאל הזקן שמשיאין את האשה על פי עד אחד. וכשבאתי והרציתי הדברים לפני רבן גמליאל, שמח לדברי ואמר: מצאנו חבר לרבי יהודה בן בבא! מתוך הדברים נזכר רבן גמליאל, שנהרגו הרוגים בתל ארזא והשיא רבן גמליאל הזקן נשותיהם על פי עד אחד, והוחזקו להיות משיאין על פי עד אחד והוחזקו להיות משיאין עד מפי עד מפי עבד מפי אשה מפי שפחה (יבמות פט"ז מ"ז).

מעין זה מופיע גם במסכת עדויות: "העיד רבי עקיבא משום נחמיה איש בית דלי שמשאיים האשה על פי עד אחד" (עדויות פ"ח מ"ה).
במשנה שבירושלמי מופיע שם המקום בצורה שונה במקצת:

אמר רבי עקיבא: כשירדתי לנהרדעא לעיבור השנה, מצאני נחמיה איש בדלא. אמר לי: שמעתי שאין משיאין את האשה בארץ ישראל על פי עד אחד אלא יהודה בן בבא (ירושלמי יבמות פט"ז, טו ע"ג).

היכן היא 'בית דלי' או 'בדלא'?

ב. הקשיים העומדים בפנינו

זיהוי מקומות נשען על שלושה פרמטרים עיקריים:

1. הופעת השם במקורות.
2. שימור השם במשך הדורות.
3. ממצא תואם לתקופה.

בבואנו לדבר על אודות בית דלי, אנו נתקלים במספר קשיים:

1. זוהי הפעם היחידה שאתר זה מופיע במקורות.

2. לא מוזכר שום אתר בסמיכות לו, שעל פיו ניתן יהיה לזהות את האזור שעליו מדובר. הדבר היחידי שניתן אולי להיתלות בו הוא העיתוי של המפגש – "כשירדתי לנהרדעא לעבר השנה", שממנו ניתן אולי להסיק שהמקום מצוי על אם הדרך לנהרדעא. אמנם, המשנה אינה אומרת שהמפגש נערך בבית דלי או בסמוך לה, אלא שרבי עקיבא בדרכו לנהרדעא פגש אדם שהתגורר במקור בבית דלי, וממילא קשה ללמוד מכאן על מיקומה של בית דלי עצמה.
3. לא מוכר מקום יישוב בשם זה או דומה לו.

ג. הזיהויים השונים בספרי החוקרים

זאב וילנאי שיער שבית דלי נמצאת בבבל:

ישוב קדום ממנו בא ר' נחמיה איש בית דלי במאה השניה. רבי עקיבא פגשו בהיותו בארץ בבל, ואולי בה היה מקומו. נקרא על שם הדלי המשמש לשאיבת מים.¹

לעומת זאת, בספר הישוב נכתב שבית דלי היא "מקום בלתי ידוע בארץ ישראל".² בן ציון סגל סבר אף הוא שבית דלי נמצאת בארץ ישראל. הוא הביא ראיות לטענתו, ואף ציין אפשרות לזיהוי מדויק של בית דלי:

מסתבר שבית דלי או בדלא – לפי נוסח המשנה בירושלמי, היא בארץ ישראל. כמעט כל החכמים שנזכרו בתוספת כינוי ההתייחסות 'איש' על שם מקום מסוים – היו מארץ ישראל. גם עדותו שקיבל הלכה מרבן גמליאל מעידה עליו שהיה בן ארץ ישראל, שכנראה בימי הרדיפות שם נאלץ לרדת לבבל, ובכינוי 'איש בית דלי' המשיך לשמור על זיקתו לארץ ישראל.

אין יודעים היכן ישבה בית דלי, ורק השערות קיימות בענין זה. יש מזהים אותה עם הכפר דלי בחורן. כפר זה יושב במרחק 14 ק"מ מזרחית צפונית לנוה, מקום מושב חכמים בסוף תקופת בית שני ובתקופת המשנה והתלמוד. והוא מקום בדרך ההולכת לבבל.³

אפשרות הזיהוי נראית סבירה לאור התיאור במשנה. ייתכן בהחלט שרבי עקיבא הלך לנהרדעא דרך החורן.

הרב יהוסף שוורץ, בעל **תבואות הארץ**, הציע הצעה נקודתית לאיתור המקום, אך לא הביא סימוכין לדבריו:

בית דלי בדרך [מ]חברון ליפו בערך ג' שעות הכפר 'בית דוליא', והם קוראים לו בשיבוש הל' 'בית עוליא'.⁴

1. ז' וילנאי, ערך 'בית דלי', **אנציקלופדיה אריאל** א, תל אביב תשמ"ו, טור 661.
2. ש' קליין (עורך), **ספר הישוב**, ירושלים תשל"ח, עמ' 14.
3. ב"צ סגל, **הגיאוגרפיה במשנה: המקומות – טיבם וערכם**, ירושלים תשמ"ב, עמ' 37.
4. י' שוורץ, **תבואות הארץ**, ירושלים תשנ"ח, עמ' קלט-קמ.

היכן מקומה של בית דלי?

ד. הצעת חיפוש אפשרית באמצעות עיון במשנה

המשנה עוסקת בשאלה האם ניתן להתיר עגונה על פי עד אחד, ומחפשת מקור מוסמך לאפשרות זו. רבי עקיבא שומע עדות מוסמכת על כך מנחמיה איש בית דלי, בדרכו לעבר את השנה בנהרדעא. שאלה שיש לתת עליה את הדעת היא, מדוע צריך לעבר את השנה בנהרדעא ולא בארץ ישראל. ייתכן שהרומאים אסרו לעבר את השנה בארץ ישראל, ולכן נאלץ רבי עקיבא ללכת לבבל למטרה זו.⁵

מדבריו של נחמיה איש בית דלי – "אתם יודעים שהמדינה משובשת" – עולה כי לא בכדי עסקו בסוגיה זו, אלא על רקע מצב ביטחוני בעייתי. מצב זה מנע את אפשרויות המעבר והתקשורת אפילו בין מקומות סמוכים, וכפי הנראה גרם להתרבות העגונות עקב מות הבעלים והקושי למצוא מידע מבוסס על מותם.

עוד עולה מדבריו של נחמיה איש בית דלי, כי שני תנאים התיירו הסתמכות על עד אחד להתרת עגונה: רבן גמליאל הזקן ורבי יהודה בן בבא. ואמנם, רבן גמליאל סמך על עדות זו ונהג מיד על פיה: "מתוך הדבר נזכר רבן גמליאל, שנהרגו הרוגים בתל ארזא והשיא רבן גמליאל נשותיהן על פי עד אחד".

במשנה מוזכרים שני רבן גמליאל משתי תקופות שונות. הראשון הוא רבן גמליאל הזקן, שחי בתקופת המרד הראשון ברומאים, והשני הוא נכדו, בן דורו של רבי עקיבא שחי בתקופת מרד ברכוכבא. נראה כי יש כאן 'תקנות לשעת חירום', שנזקקים להן פעמיים בהקשר דומה, כשבין הפעם הראשונה לשנייה ההלכה 'חוזרת למקומה'. התקנה המאפשרת להשיא אישה על פי עד אחד נשכחה, עד שהיא כמעט ולא נשנתה בבית המדרש, ולכן אנו נזקקים לעדות נדירה זו של נחמיה איש בית דלי.

בהמשך לדברי ב"צ סגל, נראה כי נחמיה איש בית דלי הוא תושב ארץ ישראל שגלה עקב הגזרות, והוא מנסה להעביר מסורת ששמע אולי בצעירותו עוד בזמן המרד הראשון. הוא מחפש למי להעביר אותה, ונראה שאין מתאים לכך מרבי עקיבא, מנהיגו הרוחני של המרד.

בירושלמי שהוזכר לעיל, הגרסה בדבריו של נחמיה איש בדלא היא: "אתם יודעים שהמדינה הזאת משובשת בגייסות". לא ברור למה מכוונת המילה "הזאת" – האם למקום שבו נערך המפגש, או שאולי הוא מדבר על מקום אחר שהוזכר בשיחתם.

לאור כל האמור נראה שוב את זיהויו של הרב יהוסף שוורץ:

5. כך הסביר הרב פינחס קהתי בפירושו למשנה (משניות מבוארות, ירושלים תשכ"ו), ולא מצאתי את מקורו.

בית דלי בדרך [מ]חברון ליפו בערך ג' שעות הכפר 'בית דוליא', והם קוראים לו בשיבוש הל' 'בית עוליא'.⁶

ככל הנראה כוונתו לכפר בית עולא של ימינו. לפי זה שיבוש שמו של הכפר עבר מספר גלגולים: בית דלי – בדלא (כמו הגרסה בירושלמי) – בידולא – בית דוליא – בית עוליא (כשהצליל של האות דל"ת חובר לאות תי"ו שלפניה?) – בית עולא – שם הכפר בימינו.

הכפר בית עולא/אולא נמצא כארבעה קילומטר צפונית לתרקומיא. אם אכן הכוונה לכפר הזה שנמצא בגבול שפלת יהודה, המלאה שרידים מימי המרד ומערות מסתור, הרי שסיפור המעשה על הדרכים המשובשות בגייסות מתאים מאוד.

יש משמעות סמלית לשם המקום 'בית דלי'. בהמשך לדברי וילנאי, שיישוב זה נקרא "על שם הדלי המשמש לשאיבת מים", ניתן לומר ששם זה רומז גם לאופן העברת השמועה מפי רבן גמליאל הזקן לאוזנו של רבי עקיבא – מעביר השמועה דולה ומשקה מתורתו של תנא אחד לתנא אחר.⁸

לסיכום, במאמר זה הבאתי חיזוק לטענה שמיקומו של 'בית דלי' הוא בארץ ישראל. את דבר טענתי זו תמכתי, בנוסף לדברי סגל, מתוך הסוגיה: המציאות שאותה היא מתארת, והעניין האישי שגילו רבי עקיבא ונחמיה איש בית דלי בשינוי המצב.

גם אם אפשר לחלוק על הזיהוי המדויק של בית דלי, הרי ששתי נקודות בכל זאת ברורות. האחת, מיקומה של בית דלי אינו בנהרדעא או בדרך אליה אלא בארץ ישראל, כנראה באזור שפלת יהודה. בנוסף, עמדנו על ההשפעה של אירועי המרד על פסיקת ההלכה באותם ימים, ועל המעורבות האישית של חכמים בניסיונות לפתור קשיים שעלו כתוצאה מכך.

6. שוורץ (לעיל, הערה 4).

7. עקב הדמיון בבסיס החיתוך בין האות דל"ת לאות תי"ו, נוצרת לעתים הידמות (אסימילציה) והתי"ו נבלעת.

8. כדרך שדרשו על דמשק אליעזר: "שדולה ומשקה מתורתו של רבו לאחרים" (יומא כח ע"א).